

NOTES PER A LA HISTÒRIA DE L'INSTITUT NACIONAL DE SEGONA ENSENYANÇA D'ELX (1931-1939)

Vicent F. SOLER SELVA
IES Sixto Marco (Elx)

1. INTRODUCCIÓ

El huit de febrer de 1932 s'inaugurà a Elx l'Institut Nacional de Segona Ensenyança. Era dilluns, i es declarà festa local perquè tothom poguera participar en els nombrosos actes organitzats; la celebració començà diumenge amb visites dels estudiants de la ciutat i els pobles de la contornada als locals habilitats per l'ajuntament, «la Casa Gómez». Cal anar setanta-set anys enrere per entendre l'entusiasme dels nostres avantpassats i les possibilitats que tenia la ciutat, a través dels seus representants polítics, de tenir un institut.

Un any abans de la inauguració, el 12 d'abril, se celebren eleccions municipals a l'Estat espanyol, els partits republicans guanyen de manera aclaparadora, a Elx entrà a governar una coalició republicano-socialista. Dos dies després es proclama la República. En les eleccions a Corts de juny, ix elegit el metge elxà Julio María López Orozco i, l'últim mes de l'any, s'aprova la Constitució republicana. Moltes de les persones que s'havien distingit fins aleshores per la defensa de la millora i extensió de l'ensenyament públic ocuparan càrrecs importants del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. És el cas del socialista alacantí i diputat a les Corts Rodolfo Llopis, que es féu càrrec de la Direcció general de Primera Ensenyança. Els primers governs de la Segona República donen a l'ensenyament un tractament prioritari dins l'Estat; l'Ajuntament d'Elx, amb l'alcalde socialista Manuel Rodríguez Martínez, també. El context és propici per a defensar i atendre les reivindicacions que, relacionades amb l'educació, presentarà la nostra ciutat. A principi de setembre del mateix any el setmanari republicà *Elche* subscrivia la petició d'un Institut de Segona Ensenyança per a la ciutat; fins aquell any, tots els estudiants havien de desplaçar-se a la capital de la província a fer els exàmens de batxillerat. Un mes després de presentar la sol·licitud, es firmava el

decret de creació de l'institut i en febrer de l'any següent començaren les classes, després d'una anomenada inauguració en la qual participà Rodolfo Llopis i Julio María López.

En un país d'analfabets i amb una escola controlada fins aleshores per l'Església, és fàcil entendre que la Segona República posara l'èmfasi en l'ensenyament primari. Però, la reforma de l'ensenyança secundària també figurà en els plans dels primers governs republicans. Es proposà col·locar-la a l'abast de més gent que la tradicional de les classes privilegiades econòmicament. L'institut d'Elx és la resposta a un clam de la ciutat, encapçalat per ciutadans assenyats. El context polític favorable i les esperances que molts ciutadans tenien en aquell moment dipositades en l'educació, com a motor de canvi social, crearen les condicions que expliquen l'emergència de nombroses escoles i instituts. Només el primer any, el govern republicà creà a Elx, amb l'ajuntament al capdavant, tretze escoles de primària i un institut.¹

Però ni l'Ajuntament, ni la República no tindrien temps suficient ni la pau social que calia per atendre l'aplicació i la consolidació dels projectes educatius. La sublevació militar i la suplantació del Govern legítim per la dictadura deixà en el camí moltes víctimes; contra els mestres s'actuà de forma particularment virulenta i l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx fou esborrat del mapa. Els estudiants de la nostra comarca, que podien permetre's cursar un batxillerat, tornaven a examinar-se a l'institut d'Alacant o altres ciutats.

Seria benvingut un estudi en profunditat sobre la creació de l'institut, saber si algú s'oposava i per què, la contribució de la ciutat al seu manteniment, les característiques de l'alumnat i el compromís polític i professional del professorat, els plans d'estudi, els textos i els materials didàctics emprats, les activitats, l'organització, els èxits i els fracassos, i, en definitiva, que representà el centre per a la ciutat i la comarca.

El director de l'Arxiu i de la Xarxa de Biblioteques Municipals d'Elx posà en coneixement de l'Institut d'Estudis Comarcals del Baix Vinalopó la conservació de llibres de la biblioteca de l'Institut de Segona Ensenyança, dispersos entre el fons general de la Biblioteca Municipal «Pere Ibarra». L'IECBV ha identificat tots els volums i ha trobat la documentació administrativa del centre a l'arxiu de l'IES Jorge Juan. Les notes i comentaris que ara presentem deixen el treball d'escriure la història de l'Institut de Segona Ensenyança obert, però mostren que les fonts trobades podrien contribuir de manera important a completar aquesta història.

2. CREACIÓ I DESAPARICIÓ DE L'INSTITUT

El deu d'octubre de 1931 es publica en la *Gaceta de Madrid* el decret de creació de l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx. Aquest és un dels deu centres que el Ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, Marcel·lí

¹ *Elche*, 18/09/1932, Ref. PH20, AHME.

Domingo, autoritza a tot l'Estat en aquell moment. El nomenament del professorat i el pagament del sou d'aquest era responsabilitat del Govern de Madrid; però aconseguir el local i la dotació corresponent corria de compte de l'Ajuntament d'Elx. En el mateix decret de creació el Ministeri ho recordaria així,

Se otorga al Ayuntamiento de Elche la concesión de un Instituto nacional de Segunda enseñanza cuando desalojen del local que ofrece para este objeto al Juzgado de primera instancia, en él establecido, y dote a dicho centro del mobiliario y material científico y pedagógico necesarios, y todo ello sea aprobado por el Ministerio.²

Però la corporació local actuava amb tanta o més diligència i entusiasme que el Ministeri, i aprofità l'oportunitat de dotar la ciutat d'un institut. El govern municipal no esmerçà esforços de tot tipus,³ inclòs l'econòmic, perquè Elx tinguera un centre públic on s'estudiara batxillerat. Les nòmines del professorat, que oscil·laven entre 4.000 pessetes a l'any i 2.500 pessetes, eren, com hem dit, de compte del Ministeri,⁴ a més del personal administratiu i els porters. Però, l'Ajuntament pagà, només l'any 1932, 36.397 pessetes⁵ per atendre totes les partides que no foren els sous dels docents. Cal tornar a l'Elx de fa setanta-set anys per entendre la importància d'aquesta xifra dins dels pressupostos de la ciutat. Aquests esforços acabarien afectant l'arca municipal. Algunes partides, com la compra del material pedagògic al Col·legi Politècnic Il·licità, no se saldaren en la totalitat, si atenem a la reclamació que fa el director d'aquest col·legi, José Pomares Perlasia a la primera corporació franquista.⁶ Aquest és un altre aspecte, el del finançament, que es mereix un estudi més exhaustiu.

Concepte	Import (en ptes.)
Lloguer de la Casa Gómez (9 mensualitats x 833,33)	7.499,97
Obres de reforma i adequació del local	8.552,35
Mobiliari	6.960,35
Material científic i pedagògic	5.158,28
Material comprat al Col·legi Politècnic Il·licità (total 12.908,25 ptes)	5.000,00
Beques	1.619,95
Instal·lació d'una línia telefònica i mensualitats	179,80
Altres despeses (notaria, inauguració...)	1.427,30

Quadre 1. Partides pagades per l'Ajuntament d'Elx el 1932, relacionades amb l'Institut de Segona Ensenyança.

Les manifestacions en favor de la creació d'un institut públic a Elx són anteriors⁷ a l'adveniment de la Segona República, però foren els primers governs d'aquesta els que es feren ressò de les reivindicacions de la ciutat.

² *Gaceta de Madrid*, núm. 283, 10/10/1931, p. 185-186.

³ L'1 de desembre de 1931, Gertrudis Brufal López, propietària de la Casa Gómez, i l'Ajuntament d'Elx signaren davant del notari Juan Ferrer Orts el contracte d'arrendament de la casa per allotjar-hi l'institut.

⁴ Veure *Gaceta de Madrid* de 21/01/1932; 08/02/1932; 09/02/1932 i 17/03/1932.

⁵ Elaborat a partir del *Diario de intervención de pagos. Ayuntamiento de Elche*, 1932. Ref. B4946 i B4947, AHME.

⁶ Document núm. 113, lligall 158, 24/11/1939, «Pago por material pedagógico vendido al extinguido Instituto de 2ª Enseñanza».

⁷ Joan CASTAÑO GARCIA, *Un siglo de cultura a Elx. De l'Antic Règim a la Segona República*, Institut Municipal de Cultura - Ajuntament d'Elx, 2001, p. 21.

En gener de 1932, el Ministeri nomenà «catedráticos interinos del Instituto Nacional de Segunda enseñanza de Elche» (veg. quadre 2).⁸ La professora de Llengua espanyola i Literatura, María Pascual Ferrández, serà la directora de l'Institut, aquesta exercí el càrrec de forma interina i per un període de temps molt curt. En març del mateix any, és nomenat el nou equip directiu, Manuel Martínez Illán passarà a ser el director; Antonio Torres Castaño ocuparà la vicedirecció; Dionisia Masdeu Agray serà la vicesecretària i María del Carmen Sáinz Ayllón es farà càrrec de la biblioteca.⁹ Andrés Tarí Navarro era el secretari del centre des de principi de març.¹⁰ Però, en novembre de 1932 ja havia estat nomenat Manuel Marín Peña, el professor que en agost s'incorporà a la càtedra de Llatí, per al càrrec de director de l'Institut.¹¹ A penes haurà passat un any, i Gerardo Rodríguez Salcedo, que també ha vingut com a professor de Llatí, ocupa la direcció; Justo José Gil González, el professor de Matemàtiques assumirà, al mateix temps les funcions de secretari de l'Institut.¹² A principi d'abril de 1935 «vista la terna propuesta por el Claustro del Instituto Nacional de Segunda enseñanza de Elche para cubrir el cargo de Director del mismo, este Ministerio ha resuelto nombrar para dicho cargo a D. Andrés Carrillo Martín, primer lugar de la terna».¹³ És evident que l'Institut Nacional de Segona Ensenyança no tingué estabilitat en la direcció, amb una continuïtat mínima per poder desenvolupar cap projecte d'un equip directiu.

Catedráticos

José Martínez Illán (*Física*)

Dionisia Masdeu Agray (*Dibuix*)

María Pascual Ferrández (*Literatura*)

Flavio Ramón Pulido Muñoz (*Historia Natural*)

Andrés Miralles Vila (*Educació física*)

Antonio Garcés González (*Matemàtiques*)

María del Carmen Sáinz Ayllón (*Llatí*)

Antonio Torres Castaño (*Agricultura*)

Justo José Gil González (*Matemàtiques*)

Andrés Tarí Navarro (*Caligrafia/Dibuix*)

Eulogio Ramos Gangoso (*Filosofia*)

Esteban Herrero García (*Francés*)

Diego José Cordeto (*Geografia i Història*)

⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 21, 21/01/1932, p. 533-534 i núm. 99, 08/04/1932, p. 229.

⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 77, 17/03/1932, p. 1923 núm. 82, i 22/03/1932, p. 2029.

¹⁰ *Gaceta de Madrid*, núm. 71, 11/03/1932, p. 1781

¹¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 331, 26/11/1932, p. 1394

¹² *Gaceta de Madrid*, núm. 347, 13/12/1933, p. 1781

¹³ *Gaceta de Madrid*, núm. 97 07/04/1935, p. 189-189

Quadre 2. Relació de catedráticos interins nomenats pel Ministeri per a la inauguració de l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx.

D'altra banda el claustre de professorat sembla que tampoc no gaudí d'estabilitat suficient. Hi hagué professors que demanaven l'excedència al poc o abans d'incorporar-se,¹⁴ places que no arribaren a cobrir-se amb catedràtics, sol·licituds de trasllat transcorreguts només uns mesos després d'ocupar la càtedra, etc. Aquesta mobilitat sorprén qui consulta la documentació oficial de l'institut. D'aquesta situació es féu ressò el setmanari local *El Ilicitano*,

Diariamente estamos oyendo las lamentaciones de los padres de alumnos matriculados en este centro oficial. Todos ellos se nos quejan del abandono en que se tienen a sus hijos que acuden puntualmente a clase y no dan las lecciones pasándose mañana y tarde jugando en los jardines o en el Paseo de Francos Rodríguez.

Nosotros sabemos que el cuadro de profesores se halla aun por cubrir; sabemos que solo hay en propiedad tres profesores: los de Francés, Agricultura y Latín, pero sabemos también que hay cuatro profesores interinos y unos cinco auxiliares.¹⁵

Encara que està per estudiar en profunditat tota la documentació i conèixer la situació real, la notícia d'*El Ilicitano* sorprén perquè fou un gran defensor de la creació de l'institut a Elx. Aquest setmanari felicità públicament i reiterada tots aquells que treballaren per aconseguir-lo. L'intent del periòdic *Elche*¹⁶ de desmentir aquesta notícia, contràriament a allò que es pretenia, acaba confirmant al lector que hi havia problemes en la dotació del professorat. A més, els anuncis en els periòdics locals per a «proveer las ayudantías de ciencias, letras y enseñanzas especiales que en la actualidad se hallan vacantes»,¹⁷ informen del problema de trobar llicenciats per cobrir totes les places de docents. Caldria aclarir la participació que tingueren alguns titulats universitaris de la ciutat, com el metge Jerónimo Sánchez Pascual, en cobrir les places vacants. És un treball que està a fer.

Els primers governs de la República es proposaren estendre l'ensenyament, però també millorar-ne la qualitat. Un mes després de proclamar-se la República el Govern provisional publica un decret que pretén combatre l'intrussisme en l'ensenyament «Nadie puede ejercer el profesorado en Escuelas donde se cursen privadamente segunda enseñanza o la universitaria, si no posee el título de Licenciado en la materia que enseñe».¹⁸ Quant a les oposicions a càtedres també foren derogats els reglaments anteriors i promulgat mitjançant decret un nou procediment. Al preàmbul d'aquest decret, tot i que considerava provisionals les instruccions que dictava, ja s'anunciaven canvis, calia «disminuir su tendencia memorística, al tiempo que se da mayor importancia a la preparación metodológica de los aspirantes» (veg. quadre 3).

¹⁴ *Elche*, 8/05/1932, Ref. PH20, AHME.

¹⁵ *El Ilicitano*, 5/11/1932, Referència PH26, AHME.

¹⁶ *Elche*, 20/11/1932, Ref. PH20, AHME.

¹⁷ *El Ilicitano*, 15/10/1933, Referència PH26, AHME

¹⁸ *Gaceta de Madrid*, , núm. 143, 23/05/31, p. 882.

Exercicis	Característiques
Primer: contestació per escrit a dos temes triats a sort del qüestionari.	Prova simultània per a tots els opositors. Es disposa de quatre hores. Després s'inicia la lectura pública per l'opositor. Aquest no pot fer consultes.
Segon: contestació oral a tres temes de sis triats a sort del qüestionari.	L'opositor té un màxim d'una hora. Abans de començar l'exercici, el candidat disposa de mitja hora per preparar-se i elaborar-ne un guió, que pot tenir durant l'exposició. No pot fer consultes.
Tercer: contestació oral d'un tema de tres triats a sort del qüestionari.	L'opositor té un màxim d'una hora. L'opositor estarà abans incomunicat el temps que fixe el Tribunal, sempre que no excedisca de sis hores. L'opositor pot consultar els llibres i apunts que considere. Una ressenya d'aquesta bibliografia la lliurarà al Tribunal.
Quart: exposició oral del concepte i metodologia de l'assignatura i enraonament i discussió de la Memòria pedagògica i del programa lliurat al Tribunal	L'opositor disposa d'un temps mínim de mitja hora i màxim d'una hora. En acabar l'exposició, serà objecte de discussió per part del Tribunal.
En finalitzar aquest exercici el Tribunal resoldrà quins opositors són aptes per a continuar	
Cinqué: explicació oral d'una lliçó del programa de l'opositor, triada a sort entre tres.	L'opositor serà incomunicat el temps que considere el Tribunal. A l'opositor se li facilitaran els llibres, instruments i material científic que demane. En acabar l'exposició, serà objecte de discussió per part del Tribunal.
Sisé: aquest exercici és pràctic.	Les característiques seran fixades i tindrà la durada que estime el Tribunal. Els resultats d'aquest exercici seran llegits en sessió pública.
Tant el número de temes del qüestionari corresponent als tres primers exercicis com les característiques de l'últim exercici són fixats pel Tribunal, aquest els posarà a disposició dels opositors vint dies abans que s'inicien els exercicis.	

Quadre 3. Característiques de l'oposició a càtedres d'instituts nacionals de segona ensenyança. Decret de 5 de setembre de 1931, signat pel Ministre d'Instrucció Pública Marcel·lí Domingo i Sanjuan.

El lector segurament ja s'estarà fent la pregunta, d'on van eixir de cop i volta tants mestres i catedràtics? Si el país tenia un 25% d'analfabets, un 15% de semianalfabets i «sólo un 3% de la població escolaritzada en Primaria accedia a los Institutos de Segunda Enseñanza. De ese 3% sólo el 40% pisaba la Universidad y otro 40% alcanzaba su título universitario».¹⁹ És molt probable que els instituts tingueren seriosos problemes per cobrir com cal les plantilles de professorat. L'Institut d'Elx no hagué de ser excepció. Cal un estudi més complet per aclarir aquests interrogants.

Els plans d'estudi són un reflex clar dels canvis de règim i la freqüència en l'alternància dels governs de l'Estat espanyol: molts en poc temps, s'avançava a colp de decret. Durant la Monarquia, l'ensenyament era controlat per l'Església, aquesta «siempre se inclinó por la formación de las clases privilegiadas, en especial a través de la enseñanza secundaria»;²⁰ la secularització i l'extensió de l'ensenyament foren algunes de les característiques de l'arribada de la República.²¹ Amb el primer Govern republicà s'anul·laren els plans vigents de segona ensenyança (pla Callejo de 1926),²² on es declarava obligatòria la religió els dos primer cursos, però que no era objecte d'examen i qualificació i «queda restablecida para el próximo curso [1931/32] la legalidad anterior a la Dictadura [pla de 1903]».²³ El segon Ministre d'Instrucció Pública, Fernando de los Rios, signà en març de 1932 el decret on es deia el següent: «Artículo único. Queda suprimida la asignatura de Religión en todos los Centros docentes dependientes de este Ministerio, cesando en sus funciones el Profesorado que venía adscrito a la misma».²⁴ Per al curs següent, 1932/33, encara no s'havien elaborat les bases del nou batxillerat, però el Ministre, creiem que embegut de les idees de la Institució Lliure d'Ensenyança, decreta, encara que provisional, el contingut del primer curs del batxillerat i avança orientacions metodològiques que trencaven amb la tradició,

Las asignaturas que constituyen el primer año son las siguientes: Matemáticas, Lengua y Literatura, Geografía e Historia, Ciencias Naturales, Francés, Dibujo y Educación física; todas de clase alterna semanal.

[Els Catedràtics i Professors] que deban encargarse de estas enseñanzas procurarán, conforme a los medios de que dispongan, que por lo menos los alumnos del primer año efectúen visitas semanales a los museos, monumentos, fábricas y talleres, etc. que existan en la localidad.²⁵

Arriben així a conviure tres plans en el mateix curs. «En este nivel [batxillerat], la ausencia de ideas produjo un notable desorden, que ya no pudo ser atajado dentro del bienio».²⁶ La CEDA, un aliança de partits de pensament catòlic guanyà les eleccions de 1933, i produí un viratge

¹⁹ Rodolfo LLOPIS, citat per Claudio Lozano Seijas, *Política educativa de la Segunda República Española*, Universidad de Barcelona, Barcelona, 1979, p. 9.

²⁰ Mónica MORENO SECO, *Conflicto educativo y secularización en Alicante durante la Segunda República (1931-1936)*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, p. 57-58.

²¹ Una reclamació antiga, la separació de l'Església de l'Estat, veure *Elche*, 14/09/1930, Ref. PH 20, AHME.

²² *Gaceta de Madrid*, núm 240, 28/08/1926, p. 1234-1237.

²³ *Gaceta de Madrid*, núm. 134, 14/05/1931, p. 717, pla de 1903, però sense l'assignatura de Religió.

²⁴ *Gaceta de Madrid*, núm. 77, 17/03/1932, p. 1923.

²⁵ *Gaceta de Madrid*, núm. 266, 22/09/1932, p.2115

²⁶ ANTONIO MOLERO PINTADO, *Historia de la educación en España. IV. La educación durante la Segunda República y la Guerra Civil (1936-1939)*, Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 1991, p. 42.

ideològic i uns canvis en l'ensenyament mitjà, que es concretaren en el Pla del Ministre Filiberto Villalobos²⁷ (veg. annex 1), que entrà en vigor el curs 1934-35. Aquest batxillerat no distingia a partir del cinquè curs entre universitari de Lletres i de Ciències, sinó que era únic. Les eleccions de febrer de 1936 les guanya el Front Popular, les esquerres recuperen les institucions i Marcel·lí Domingo torna a ser Ministre d'Instrucció Pública, tot i que a maig es succeït per Francesc Barnés, un home de l'ILE. Aquest promou d'immediat una convocatòria massiva de concurs oposició, per a proveir de places de catedràtics els instituts nacionals,²⁸ els governs de dreta anteriors no havien fet cap convocatòria. A més, en octubre de 1937, Jesús Hernández, el nou Ministre, signa un decret perquè els instituts nacionals siguen habilitats per impartir batxillerat intensiu als obrers.²⁹ Un any abans l'institut d'Elx ja gestionava la Universitat Popular, per a la formació de treballadors i treballadores.³⁰ En resum, mentre existí l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx es promulgaren diversos plans per al batxillerat, s'alternaren orientacions ideològiques de malavingut signe i se succeïren dotze ministres en Instrucció Pública i Belles Arts, d'on depenia.³¹ Sospitem que al professorat no li resultà en absolut fàcil organitzar el centre i ensenyar sota aquestes condicions tant canviants. Ara, però, estem a l'inici de l'estudi.

²⁷ *Gaceta de Madrid*, núm. 242, 30/08/1934, p. 1.871-1.874.

²⁸ *Gaceta de Madrid*, núm. 157, 05/06/1936, 2.061-2.062

²⁹ *Gaceta de la República*, núm. 304, 31/10/1937, 400-401

³⁰ *El Obrero*, 26-04-1936, Ref. PH/135, AHME.

³¹ José M. CUENCA - Soledad MIRANDA, *Sociología de los Ministros de la Segunda República*, en <http://www.cepc.es/rap/Publicaciones/Revistas/3/REPNE_071_060.pdf>, p. 86

³² Lligall d'expedients números 601a 650, Arxiu de l'IES Jorge Juan (Alacant).

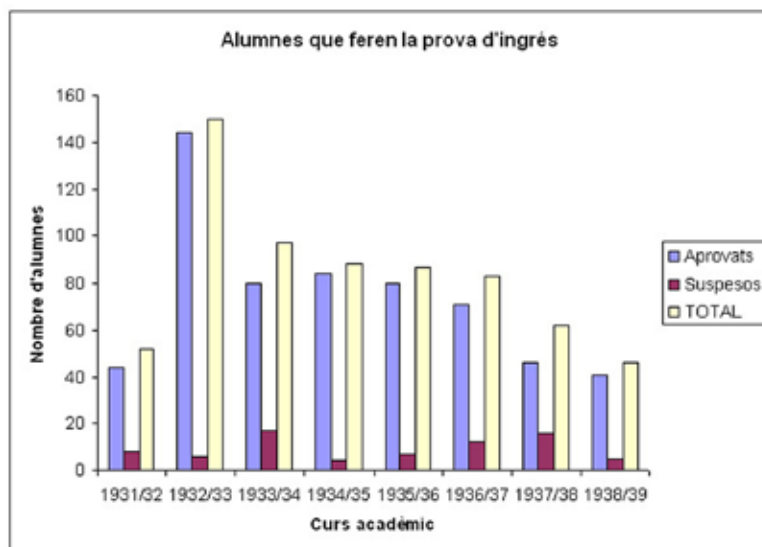
³³ Elaborat a partir de l'*Instituto Nacional de Segunda Enseñanza de Elche. Libro de actas de exámenes de ingreso, 1931-1939*, Arxiu de l'IES Jorge Juan (Alacant).

Fotografia 1. Casa de Gómez amb el pati, des del Portell de Granyana, llogada per l'Ajuntament d'Elx per a l'Institut Nacional de Segona Ensenyança.

Els primers exàmens d'ingrés per al curs 1931/32 se celebraren el 12 de febrer de 1932, a l'annex II es pot veure un examen d'aleshores.³² El gràfic adjunt³³ mostra l'evolució de la matrícula de la prova d'accés a l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx. Destaca el nombre d'inscrits per a l'ingrés en el curs 1932/33, tant sorprengué, que fou notícia destacada

als setmanaris que havien recolzat la creació de l'institut.³⁴ Després, una mitjana de noranta alumnes s'examinava cada any d'ingrés. L'esclat de la Guerra Civil marcà l'inici de la davallada. Però també sorprenen els esforços fets pel govern de la República i de l'Ajuntament d'Elx per mantenir l'activitat de l'institut mentre durà la guerra. No obstant, totes les actes alçades a partir d'octubre de 1936, quan ja s'havia sublevat el dictador, serien anul·lades: «Quedan anulados y sin ningún efecto cuantos exámenes figuran en esta página según lo dispuesto en la Orden de 9 de Septiembre de 1938. El Secretario actal, Andrés Tarí».³⁵ En octubre de 1939 es convocaren exàmens de convalidació de les proves d'ingrés, però ja a l'Institut Nacional de Enseñanza Media de Alicante. L'institut que creà la Segona República havia deixat d'existir des d'aleshores.

Gràfic 1. Representa el nombre d'alumnes que feren la prova d'ingrés i els resultats obtinguts en aquesta prova per a cada un dels huit cursos d'existència de l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx.

Ignorem les causes del descens en el nombre d'alumnes inscrits en les proves d'ingrés del primer curs complet, 1932/33, al següent. Potser l'ensenyament privat recuperarà alumnat, després d'adaptar-se a la nova normativa que exigia titulats universitaris per impartir classe. L'estudi de la matriculació als centres privats i lliures de l'institut podria ser aclaridora. Potser també, la influència d'una mala publicitat a causa d'algunes deficiències, passada l'eufòria de la inauguració, desviaria alguns estudiants cap a altres centres. L'autorització de l'institut era «por tres años de prueba como todos, pero al finalizar este plazo si su

³⁴ *El Ilicitano*, 12/06/1932; *Elche*, 19/06/1932

³⁵ *Instituto Nacional de Segunda Enseñanza de Elche. Libro de actas de exámenes de ingreso, 1931/1939*, p. 26-35, Arxiu de l'IES Jorge Juan (Alacant).

matrícula no responde al sacrificio que supone por parte del Estado, el Instituto será suprimido».³⁶ No obstant, la matrícula del primer any donà confiança i ja se suggeria la construcció d'un edifici de nova planta per a impartir les classes de batxillerat.³⁷ El que coneixem fins ara és insuficient per justificar els canvis en la matriculació.

Els grups d'alumnes de l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx eren mixtos, hi estudiaven junts els xics i les xiques. Els primers governs de la República ja implantaren aquest tipus d'organització en tots dos nivells educatius, Primària i Ensenyament Mitjà.³⁸ Després del segon bieni, quan la CEDA guanya les eleccions, es tornen a escolaritzar en aules diferents els xics i les xiques, encara que la mesura només s'aplica a l'alumnat de Primària. La taula 1³⁹ mostra el percentatge de xiques i xics que es presentaren a les proves d'ingrés i superaren l'examen per passar a l'institut. La República implantà el requisit d'exigir el títol de Batxillerat per a entrar a les Escoles Normals a cursar Magisteri. Potser això fou determinant per a augmentar el nombre de xiques que cursaven aquests estudis; però és important també el progrés en el reconeixement dels drets de la dona en tots els àmbits, i, l'accés a l'educació en tots els nivells, n'era un d'ells.

Curs	Xics			Xiques		
	Aprovats	Suspesos	Total (%)	Aprovades	Suspeses	Total (%)
1931/32	23	8	31 (60)	21	0	21 (40)
1932/33	87	4	91 (61)	57	2	59 (39)
1933/34	66	11	77 (79)	14	6	20 (21)
1934/35	66	3	69 (77)	18	1	19 (22)
1935/36	61	6	67 (77)	19	1	20 (23)
1936/37	50	8	58 (70)	21	4	25 (30)
1937/38	38	6	44 (71)	8	10	18 (29)
1938/39	36	4	40 (87)	5	1	6 (13)

Taula 1. Representa el nombre d'alumnes que feren la prova d'ingrés i els resultats obtinguts en aquesta prova, separats per sexe.

2.1. La biblioteca de l'Institut de Segona Ensenyança

S'admet que la política educativa dels governs del primer bieni s'inspirava en l'ideari de la Institució Lliure d'Ensenyança. Aquesta aconseguí el 1918 l'autorització per a la creació de l'Institut Escola, «vehicle de reformes de la segona ensenyança [i] laboratori per a la formació del professorat d'aquest nivell».⁴⁰ Seguint aquest model, els primers governs de la República autoritzaren la creació dels instituts-escola de Barcelona (1931 i 1933), València i Sevilla (1932), Málaga (1933), etc. Un dels elements característics d'aquests centres, que està implícit en el nom, era la unificació dels nivells educatius primari i

³⁶ *Elche*, 31/01/1932, Ref. PH20, AHME.

³⁷ *Elche*, 21/02/1932, Ref. PH20, AHME.

³⁸ M. MORENO SECO, *op. cit.*, p. 73-74.

³⁹ Elaborada a partir de l'*Instituto Nacional de Segunda Enseñanza de Elche. Libro de actas de exámenes de ingreso, 1931-1939*, Arxiu de l'IES Jorge Juan (Alacant).

⁴⁰ A. MOLERO PINTADO, *La Institución Libre de Enseñanza. Un proyecto de reforma pedagógica*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000, p.176.

secundari, el batxillerat s'encabia dins del mateix cicle, s'entenia com una «primària superior». Però aquests centres, creats amb caràcter experimental per a l'ensenyament mitjà, tindrien difícil l'extensió del seu model a tot l'Estat espanyol. Els instituts-escola treballaven amb alumnat i professorat escollit. A més, o sobretot, la inestabilitat política tallava les ales a qualsevol reforma educativa profunda i duradora. Està per conèixer la influència que directament o indirecta arribà a l'Institut de Segona Ensenyança de l'ILE. Però, per uns motius o altres, la coordinació entre la primària i el batxillerat sembla que no cuallà entre els centre públics. En més d'una ocasió es reconegueren que els avanços pedagògics en els instituts, front als de les escoles, eren escassos o nuls.⁴¹ Aquests són indicis d'un problema que cal explorar amb més deteniment.

Com a mínim als instituts de la resta del país els arribà, com hem apuntat, l'intent de canvi en l'orientació metodològica. Es defensava que, per exemple, «las Ciencias Naturales se enseñen en el campo o en los laboratorios, recurriendo sistemáticamente al dibujo del natural, a las colecciones o a los experimentos fisiológicos o biológicos»⁴² i els centres havien d'estar dotats d'una biblioteca.

Per a la inauguració, l'Institut d'Elx havia adquirit material didàctic divers, «el colegio Politécnico Ilicitano [ofereix] incondicionalmente todo su material científico hasta que el Ayuntamiento pueda adquirirlo».⁴³ Encara que no fou cap regal com es pot comprovar si tornem al quadre 1. Aquest material tenia una secció important de Física i Química, estava composta de,

Las 18 láminas de la colección Carimey, y los diferentes aparatos de Mecánica, Termología, Óptica, Acústica, Electrológica, Láminas Boop, modelos gráficos desmontables Clairmon, y tubos de ensayo, soportes, tripode, telas, matraz, trompas, crisoles, lámparas, incluso mesa para ensayos y los sesenta y tres frascos con reactivos químicos y muestras de especies químicas.⁴⁴

D'altra banda el «Museo de Historia Natural remite a estas Autoridades [l'Ajuntament d'Elx], por gestión del Presidente de las Cortes Constituyentes D. Julián Besteiro, una preciosa colección de minerales con destino al Instituto de 2ª Enseñanza».⁴⁵ Però està per conèixer amb detall la dotació dels laboratoris i la funció pedagògica que se'ls donà.

El 1931, quan la República assumeix les regnes del país, aquest tenia cent-vuit instituts de segona ensenyança dels quals tant sols onze tenien biblioteca i bibliotecari,⁴⁶ els successius governs republicans, en particular els del primer bieni treballaren per corregir aquesta altra deficiència,

Maestros y libros. Es la gran siembra que ha de hacerse sobre la tierra de España. Lo mismo sobre el pedregal que sobre el

⁴¹ Salvador ESCARRÉ BATET, «De re pedagógica. Escuelas e Institutos», *Diario de Alicante*, 22/07/1933.

⁴² Buenaventura DELGADO, *La Institución Libre de Enseñanza en Catalunya*, Ariel, Barcelona, 2000, p. 143.

⁴³ *Elche*, 1/11/1931, Ref. PH20, AHME.

⁴⁴ Document núm. 36 Lligall 137, 27/12/1931, «Contrato de compraventa del material del Colegio Politécnico», AHME.

⁴⁵ *Elche*, 24/01/1932, Ref. PH 20, AHME.

⁴⁶ Ana MARTÍNEZ RUS, *La Política del libro sobre la Segunda República: Socialización de la lectura*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2001, p. 203 (en <http://www.ucm.es/BUCM/tesis/ghi/ucm-t25567.pdf>).

suelo mollar. Maestros y libros como signo de un nuevo modo de sentir.⁴⁷

Uns anys abans, Marcel·lí Domingo des del Ministeri d'Instrucció Pública ho posà en pràctica, com es desprén del balanç que fa un setmanari local de la gestió ministerial dels primers mesos, el periòdic es referia a «la implantació de las Bibliotecas Escolares»⁴⁸ com un dels èxits de la política educativa.

La biblioteca Municipal Pere Ibarra d'Elx té en l'actualitat un total de 488 llibres amb el segell de l'Instituto Nacional de Segunda Enseñanza de Elche. Des de la mateixa creació de l'institut, aquest tingué biblioteca i bibliotecària, la profesora de llatí María del Carmen Sainz Ayllón fou la primera en ocupar aquest càrrec.⁴⁹ La biblioteca ocupava l'habitació més oriental de la planta baixa, amb finestral al passeig Francos Rodríguez (actual plaça de les Eres de Santa Llúcia) i al pati de tarongers interior;⁵⁰ contra les parets s'aixecaven les vitrines amb els llibres, les taules de lectura dibuixaven un gran rectangle al centre. Era un espai important en la configuració arquitectònica i pedagògica de l'institut. La dotació de la biblioteca es féu amb càrrec a l'Ajuntament d'Elx i el Ministeri d'Instrucció Pública, alguns exemplars encara conserven el segell d'aquesta última institució. Però, l'origen de la totalitat del fons de la biblioteca és un capítol que està per completar.

Els tractats de física, química, biologia i geologia són els menys nombrosos. Hem identificat quinze volums de física, dotze de química i dotze llibres de text de ciències fisiconaturals en els qual s'indica el curs de batxillerat a què corresponen. Hi ha també exemplars de matemàtiques, de textos d'aquesta assignatura per als diferents nivells n'hem localitzat diuuit i, especialitzats en diferents temes de matemàtica n'hi ha trenta-dos títols. S'ha d'esmentar que entre tots aquests llibres de ciències hi ha autors molt reconeguts, si més no dins de la comunitat científica. Entre d'altres hi trobem el químic Wilhelm Ostwald, el físic Julio Palacios, l'especialista en química física Walter Nernst i el matemàtic Julio Rey Pastor. A més, no passen desapercebuts llibres com ara *La Física del átomo*, escrit per Arthur March i traduït al castellà per Xavier Zubiri. Aquest és un tractat de física moderna publicat el 1934 i amb els continguts de física quàntica totalment actualitzats. Si era el professorat el responsable de suggerir els títols per a la biblioteca, hem de suposar que per l'Institut de Segona Ensenyança passaren docents amb sòlida formació acadèmica. Fora interessant aprofundir en aquest punt.

Els llibres de text, com els plans del batxillerat on es deplegaven les assignatures i les metodologies a aplicar, estaven sotmesos al mateix vaivé que aquestes. Així, ja a l'inici del curs de 1932-33, quan s'implantà de manera experimental el primer curs del nou batxillerat, el Ministeri ordenà,

⁴⁷ Marcel·lí DOMINGO, *El Mercantil Valenciano*, 26/07/1935.

⁴⁸ *Elche*, 16/08/1931, Ref. PH 20, AHME

⁴⁹ *Gaceta de Madrid*, núm. 82, 22/03/1932, p. 2.029.

⁵⁰ Testimoniatge oral dels alumnes Tomás Martínez, Jaime Brotons i José Pomares.

Prevengo [...] a los Institutos nacionales [...] a los Colegios subvencionados [...] y al Profesorado en general, que se abstengan de proponer, con carácter definitivo, libros ni métodos para las enseñanzas del primer año del nuevo Bachillerato, sin autorización concreta de la Subsecretaría. El uso de cuadernos de papel corriente, del material de enseñanza de los Institutos y Colegios, las excursiones y visitas recomendadas, subsistirán con ventaja a los libros hechos para el Bachillerato.⁵¹

S'anunciaven així reformes metodològiques i es prohibien els llibres de text aprovats amb antelació, en particular durant la Dictadura.⁵² L'arribada dels governs de dreta vingué acompanyada també de prohibicions de llibres del període anterior, s'acarnissaren molt en particular amb els llibres d'història i geografia,

Que se prohiba en todos los establecimientos de enseñanza dependientes de este Ministerio el uso del libro titulado «Historia Universal», del que es autor D. Juan Fernández y Amador de los Ríos, editado en Zaragoza en 1932, y el del libro titulado «Geografía e Historia», del que es autor D. Marcos Martín de la Calle, editado en Barcelona en 1932.⁵³

Els ziga-zaga de les decisions ministerials es poden reseguir també a través de l'any d'edició dels llibres de text. El 1926, el Ministre d'Instrucció, a més d'implantar el batxillerat que ja hem esmentat, decretà el llibre únic. És a dir, el ministeri anunciava un concurs públic al que podien concòrrer catèdràtics amb els manuscrits de les diferents disciplines. El text escollit esdevenia a partir d'aleshores el llibre oficial per a tots els centres. Hem pogut llegir més amunt que, durant el primer bieni, es prohibí recomanar de forma definitiva cap llibre. Els governs conservadors que vingueren a continuació tornaren al llibre únic. La data d'edició dels llibres de ciències físicoquímiques, per exemple, que hi ha a la biblioteca corresponen als períodes de llibre únic, anterior a 1931 i de 1934 en avant.

Algun professor, que formà part del claustre de l'institut, com Rafael Reyes Rodríguez (1879-1944),⁵⁴ destacà per la quantitat i qualitat dels materials didàctics elaborats per a l'assignatura que impartia, en aquest cas, francès. Mentre fou professor a Elx la seua *Gramática sucinta de lengua francesa*, per a primer i segon curs, ultrapassà la desena edició. Tanmateix, sorprén que no haja cap exemplar a la biblioteca de l'institut que es conserva a la Municipal d'Elx.⁵⁵ Ara no sabem del cert si el fons aquest representa la totalitat de la biblioteca del centre d'ensenyament o és la part que ens ha arribat. Les recerques futures podrien apuntar alguna llum.

Per acabar, no hem trobat cap llibre escrit en català a la biblioteca de l'institut. De primeres, la pregunta té sentit plantejar-la, si recordem la legislació en vigor en aquell moment. L'article 50 de la Constitució

⁵¹ *Gaceta de Madrid*, núm. 271, 27/09/1932, p. 2216

⁵² *Gaceta de Madrid*, núm. 216, 4/08/1929, p. 985

⁵³ *Gaceta de Madrid*, núm. 111, 21/04/1934, p. 402-403.

⁵⁴ Amb data 5/10/1933 s'incorpora a l'institut, el 07/03/1934 demana tres mesos de llicència i el 09/11/1934 se li concedeix l'excedència voluntària. Veure la *Gaceta de Madrid* d'aquestes dates.

⁵⁵ D'aquella època, es poden consultar diversos llibres de Rafael Reyes a la Biblioteca del Museu de Puçol.

de 1931 deia que «les regions autònomes podran organitzar l'ensenyament en les llengües respectives, d'acord amb les facultats que es concedeixen als seus Estatuts». Fins i tot, durant el primer mes del Govern provisional, Marcel·lí Domingo havia firmat el decret de bilingüisme per a Catalunya. Però, al País Valencià on sempre han tingut un menor arrelament les demandes autonòmiques, no s'aprovà cap Estatut durant la República. No esperem sorpreses en ampliar l'estudi.

3. CONCLUSIÓ PROVISIONAL I PROPOSTES DE RECERCA FUTURA

La consecució de l'Institut de Segona Ensenyança d'Elx fou un èxit polític i social per a la ciutat i motiu d'orgull dels nostres avantpassats. L'existència de l'institut, però, no transità per un camí pla. Moltes circumstàncies jugaren en contra del seu arrelament. La història escrita fins ara del primer centre de batxillerat públic d'Elx és incompleta. No hem pretès tancar-la en aquestes escasses pàgines, tot el contrari, ens hem vist abocats a més interrogants. Esperem haver aportat dades noves i haver evidenciat fonts que poden contribuir a ampliar el que sabem de la creació i la tasca desenvolupada a l'institut.

Cal ampliar el coneixement que tenim del professorat que treballà a l'institut, les possibles vinculacions a moviments pedagògics, la ILE, el grau d'implicació polític i social. Seria d'interès conèixer les instal·lacions que tingué el centre, les orientacions pedagògiques s'hi podrien trobar reflectides. S'ha d'aprofundir, per suposat, en el coneixement de la quantitat d'alumnes oficials i lliures que tingué l'institut, el perfil de l'alumnat. Fóra d'interès adquirir informació sobre el paper que jugaren els centres privats d'ensenyament mitjà de la ciutat, així com la relació que mantingueren amb l'institut del que depenien. Es fa necessari completar un estudi exhaustiu dels llibres de la Biblioteca Municipal i altres textos relacionats amb l'institut, així com el desplegament dels successius plans d'estudi a les aules del primer institut d'Elx.

Sens dubte, aquest estudi seria més fàcil si l'Arxiu Municipal d'Elx tinguera la documentació administrativa que l'Institut de Segona Ensenyança generà des de la creació, el 1931, fins a la clausura, el 1939, i que en l'actualitat està dipositada a l'IES Jorge Juan d'Alacant.

BIBLIOGRAFIA

- CASTAÑO GARCIA, Joan, *Un segle de cultura a Elx. De l'Antic Règim a la Segona República*, Institut Municipal de Cultura - Ajuntament d'Elx, Elx, 2001.
- DELGADO, Buenaventura, *La Institución Libre de Enseñanza en Catalunya*, Ariel, Barcelona, 2000.

DÍAZ, Vicent M., MARTÍNEZ, Rafael i PEIRÓ, María D. (coords.), *La Escuela en Elche. Una mirada histórica al mundo de la enseñanza*, Museu Agrícola de Puçol, Elx, 2000.

LOZANO SEIJAS, Claudio, *Política educativa de la Segunda República Española*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1979.

MARTÍNEZ RUS, Ana, *La Política del libro sobre la Segunda República: Socialización de la lectura*, Facultad de Geografía e Historia, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2001 (en <<http://www.ucm.es/BUCM/tesis/ghi/ucm-t25567.pdf>>).

MOLERO PINTADO, Antonio, *La Institución Libre de enseñanza. Un proyecto de reforma pedagógica*. Biblioteca Nueva, Madrid, 2000.

— *Historia de la educación en España. IV. La educación durante la Segunda República y la Guerra Civil (1936-1939)*, Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 1991.

MORENO SECO, Mónica, *Conflicto educativo y secularización en Alicante durante la Segunda República (1931-1936)*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.

La legislació oficial es pot consultar a través de: <http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/gazeta.php>.

AGRAÏMENTS

La relació de persones que m'han facilitat dades, idees, ajuda i estímul és molt llarga, però no he de deixar d'esmentar, almenys, Rafael Navarro i Carmina Verdú, Arxiu Històric Municipal Pere Ibarra d'Elx; a Ana M. Gómez Brufal, filla de Gertrudis Brufal López; María Luz Galisteo i Isabel Carrillo, IES Jorge Juan; Jerónimo Guilabert, Edicions Tivoli; Hèctor Càmara, Alfred García, Miguel Ors i Joaquim Serrano, historiadors; Fernando García, Museu de Puçol; José Miguel Sempere i Rubén Martínez, que han identificat els llibres de la biblioteca de l'institut, i a Tomás Martínez, Jaime Brotons, José Pomares i José Román, alumnes de l'institut.

ANNEX I

Pla de Batxillerat, elaborat a partir del decret 29/08/1934. Ministre: Filiberto Villalobos			
Examen d'ingrés	Constarà d'un exercici de lectura i altre de dictat de literatura espanyola; d'exercicis escrits del sistema mètric decimal i d'un examen pràctic de coses mitjançant el qual l'alumne conversa amb el Tribunal.		
	Curs	Assignatures	Hores/setmana
Primer cicle	primer	Llengua espanyola i Literatura.....	4
		Geografia i Història.....	3
		Matemàtiques.....	3
		Nocions de Ciències Físico-naturals.....	2
		Francés.....	4
		Dibuix.....	3
	segon	Llengua espanyola i Literatura.....	4
		Geografia i Història.....	3
		Matemàtiques.....	3
		Nocions de Ciències Físico-naturals.....	2
		Francés.....	4
		Dibuix.....	3
	tercer	Llengua espanyola i Literatura.....	4
		Geografia i Història.....	3
		Matemàtiques.....	4
		Nocions de Ciències Físico-naturals, amb iniciació de coneixements especials de Física i Química.....	2
		Francés.....	4
		Dibuix.....	3
Examen de conjunt: consta d'exercicis de redacció, problemes, lectura i traducció del francès			

ANNEX II

Instituto Nacional de 2.ª Enseñanza de Elche Curso de 1931 a 1932

ACTA DE EXAMEN DE INGRESO

D. Francisco Fomí Sartre natural de Guardamar provincia de Alicante de 13 años de edad, en conformidad con lo prescrito en las disposiciones vigentes, ha verificado ante el Tribunal compuesto de los Sres. Profesores que suscriben, el examen teórico de las materias que comprende el Ingreso en este Instituto, así como también el práctico en la forma siguiente:

ESCRITO AL DICTADO

El Quince años dos más o menos, respondió Sancho, pero es tan grande, como una lanza, y tan fuerte como una mañana de abril, y tiene una fuerza, de un gatajón. Pero dígame señor, por el siglo de lo que más quiere, ¿este uno es de Ciudad-Real?

Quince adjetivo numeral cardinal - años sustantivo común género masculino número plural - dos adjetivo numeral cardinal - más adverbio de cantidad - o conjunción copulativa - menos adverbio de cantidad - respondió tercera persona del singular del pretérito indefinido del verbo responder - Sancho sustantivo propio género masculino número singular - pero conjunción adversativa - es tercera persona del singular del presente indicativo - tan adverbio de cantidad - grande adjetivo calificativo género masculino número singular - como conjunción adversativa

OPERACION DE PRINCIPIOS DE ARITMETICA

$\begin{array}{r} 64535 \\ 192 \\ \hline 128070 \\ 192 \\ \hline 256140 \\ 192 \\ \hline 327720 \\ 192 \\ \hline 409680 \\ 192 \\ \hline 491640 \\ 192 \\ \hline 573600 \\ 192 \\ \hline 655560 \end{array}$	$\begin{array}{r} 1916 \\ 44 \\ \hline 17844 \\ 3644 \\ \hline 64828 \\ 44 \\ \hline 64872 \end{array}$
--	---

En vista de los anteriores ejercicios ha merecido por el Tribunal la calificación de **Aprobado**

Elche 12 de Febrero de 1932

El Vocal, Ramón El Presidente del Tribunal, Manuel Pascual El Secretario, Antonio Fomí

El Examinado, Francisco Fomí

ANNEX III

Alumnes del curs 1931-32. D'esquerra a dreta i de dalta a baix, Asunción Bernal Romero, Teresa Miralles Bonete, Celia Lozano Campello, Conchita Rodrigo Velasco, Antonia Ramos Pérez, José Torregrosa Antón, Juan Guillén Amorós, ¿?, Josefa Maciá Torres, Angelita Bru Brotons, Asunción Lagier Pomares, Ángeles Bernal Romero, María Serrano Agulló, Josefina Alonso Pelegrín, Jaime Valero Rico, José Serrano Peral, Francisco Rodríguez Torregrosa, José Giner, Jaime Brotons González, Hipólito Amorós Tarí, Francisco Alberola Castaño, Gilberto Ferrer, José Pomares Boix, José Montenegro Llopis, Francisco Serrano Agulló, Juan Antón Pastor (Arxiu del Museu Etnològic de Puçol).